

Sadıqlı Aşşən Əsəd qızı³³
MİR CƏLALIN ÇAP OLUNMAMIŞ HEKAYƏLƏRİ

Görkəmli ədəbiyyatşünas Mir Cəlalın indiyədək ayrı-ayrılıqda, müxtəlif coxcildliklərdə və eyni zamanda beş cildlikdə 300-dən çox hekayəsi çap olunmuşdur (1;2;3;4). Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində tədqiqatlarımızı davam etdirərkən məlum oldu ki, Mir Cəlal müəllimin çap olunmamış, əski əlifbada, həm də əlyazma şəklində hekayələri də vardır. Arxiv sənədlərindən öyrəndiyimiz məlumata görə Mir Cəlal müəllimin nəşr olunmayan 28 hekayəsi var. Həmin hekayələr bunlardır: “Zuqulba havaları”, “Yanşaq”, “Zirəklik”, “Ölü soyan”, “Qayğı”, “Ulduz kəndinin şafəqləri”, “Oturaqlar”, “Yenilik hissi”, “Xallı muncuq”, “Roman evləri gəzir”, “Sünbül”, “Göydən gələn adam”, “Bağbanın hekayəsi”, “Say və sayaq”, “Saxla”, “Məhəbbətin gücü”, “Quzu”, “Kəmtərovun dəstgahi”, “Nisgil”, “Qız qəlbi”, “Albom”, “Bacı qardaş”, “Sədaqət”, “Tərpənir”, “Söylənməyən nitq”, “Sorağın gəlsin”, “Sanbal”, “Narkom oğlu”.

Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsində Mir Cəlal müəllimin şəxsi arxivi çox aydın və sistemləşdirilmiş şəkildə qorunub saxlanılır. Şəxsi arxivlə tanışlıq zamanı Mir Cəlal müəllimin ailə üzvləri ilə, dostları ilə məktublarına, romanlarına, hekayələrinə əlyazmalar variantında, Mir Cəlal müəllimin xətti ilə olduğu kimi, orijinal vəziyyətdə baxmaq Mir Cəlal tədqiqatçısı üçün xüsusi bir hissdır.

Dünya ədəbiyyatında novellanın ən yaxşı nümunələrini məşhur “Dekameron” əsərində XIV əsrin italyan yazıçısı C.Bokaçço, fransız yazıçısı Mopassan, rus ədibi A.P.Çexov, Azərbaycan yazıçıları Ə. Haqverdiyev və Mir Cəlal yaradıb.

Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində Mir Cəlalın hekayələrini araşdırarkən tapdığım əski əlifba ilə yazılmış əlyazma şəklində olan, məhəbbət mövzusunda olan hekayələrdən biri də “Məhəbbətin gücü” adlanır (5). Hekayə belə başlayır:

“Məhəbbət bir bəladır, giriftar olmayan bilməz.

Şair yaxşı deyir: Hüsna miqdar olursa, eşq əvvəl miqdar olur.

Bəzən məhəbbət adamı divara dırmaşmağa vadar eləyir. Məhəbbət bir mərhum Aşiq Ələskər deməyib ki:

Könül sən ki, düşdün eşqin bəhrinə,

Narın çalxalan, narın silkələn, narın üz”

Mir Cəlal aşiq-məşuq münasibətlərindən danışır: “Doğurdan da məhəbbət dənizində üzmək hər igidin hünəri deyil. Əhl adamları var ki, bu eşqin dalğalarına düşəndə lap çaş-baş qalırlar. Özləri cəhənnəm, məşuqəni özünü də çıxılmaz vəziyyətdə qoyurlar. Yazıq qız bilmir ki, onun aşiqi nə yuvanın quşudur, onunla necə rəftar eləsin”.

Hekayə bir xanımın başına gələn əhvalatla davam etdirilir:

“Belə uğursuz məhəbbətə düşər olan qızlardan biri, mənim keçmiş katibəm yaşma gəlir dərdin mənə söylədi.

- Müəllim, dedi, bir oğlan çoxdan bir-birimizə söz vermişik, əhd-peyman eləmişik. Lap toy məqamı gələndə oğlan başlayıb ki, mən səni almıram.

- Niyə?

- Çünki sən aspirant deyilsən. Mən özüm elm namizədi ola-ola səni alıram. Sən aspiranturaya da girə bilərsən. Bu qədər də acizlik olar?

- Ay Tofiq aspiranturaya girməyə günü bu gün mən hazıram. Məni götürən kimdir? İnstitutun elmi hissəsindən neçə dəfə soruşmuşam ki, sənədlərimi gətirir? Deyiblər: Bizdə aspirant yeri yoxdur. Yaxşı əgər sən yer tapsan, mən də imtahana hazırlaşım girim.

O adamlar ki, müasir tələbləri unudublar başı çuvalda iş görürlər, əlbət ki, onlar üçün bu şərtlə təzə görünər.

Əcəb işdir, indi mənim təklifim nədir, Tofiq?

Sən gərək aspirant olasan. Onsuz toy baş tutmaz.

Bəs əhd-peymanımız nə olsun, beş ildən bəri?

Əhd-peyman köhnə şeydir. Hər günün bir hökmü var. Görmürsən dolların kursu necə düşüb. İndi ayrı zəmanədir.”,

Mir Cəlalın arxivindən əldə etdiyim əski əlifba ilə yazılmış əsərlərdən biri də “Roman evləri gəzir” hekayəsidir. Mir Cəlal Bakı Dövlət Universitetində illərlə dərslər demiş, tələbələr yetişdirmiş, yüzlərlə tələbədən imtahan götürmüşdür. “Roman evləri gəzir” hekayəsi də məhz imtahan mövzusunda. Hekayənin əvvəlində imtahan prosesi təsvir edilir: “Çox mərtəbəli ağ daş binanın ikinci mərtəbəsində işıqlı, yaraşlıq bir otaqda əlvən geyimli cavan qızlar, oğlanlar, sıralarda əyləşib əllərində qələm, başı aşağı, düşüncəli, sükut içində yazırdılar: İmtahan yazısı yazırdılar. Yazıların həqiqəti, sənədliliyi cavanlar üçün çox əhəmiyyətli idi. İmtahan yazısı. Otağın ortasında ucaboy, çeşməklili bir müəllim sıraları seyr edir, hər dəm bir sanki havaya eşidənlərə xitabla, qısa, mənalı sözlər deyirdi: Yazıda səliqə vacibdir. Sözlər düz yazılsın. Cümlədə kəlmə az, məna çox olsun. Fikir deməyə çalışın, uşaqlar! Cümləniz boş olmasın.

Məlum idi ki, burada imtahan, özü də ədəbiyyatdan imtahan gedir”.

Leyla “Sevdiyim roman və onun qəhrəmanı” sualına cavab olaraq həmin dövrdə oxucular tərəfindən sevilə-sevilə oxunan romanlardan olan Nəriman Nərimanovun “Bahadır və Sona” romanı haqqında yazır: “Bugünkü məclis mühüm və nadir məclis idi. Daxil olmaq üçün ərizə verən cavanlar qruplara bölünüb yazı imtahanından keçirdilər. 50-dən artıq adam görünəcəyə qədərki temaları götür qoy edə bilirdilər.

Bakı sovet Azərbaycanın paytaxtıdır.

Sevdiyim roman və onun qəhrəmanı

Maksim Qorki sovet yazıçılarının müəllimidir.

Cavanlar bu üç mövzudan birini seçib yazmalı, bilik, məlumatlarını, savadlarını, bir sözlə hünərlərini nümayiş etdirməli idilər. Gözlərini maraqla və diqqətlə lövhəyə dikmişdilər. Leyla Eldarqızı da vardı. O lap qabaqda, birinci sıranın sol tərəfində pəncərənin yanında əyləşmişdi. Qabağındakı kağızda nəşə qeyd edir, hər dəm fikrli dayanıb sanki məclis yoldaşlarının sükutunu dinləyirdi. Sevdiyim roman və onun qəhrəmanı. Leylanı məşğul edən bu mövzu idi. (6)

Görünür bu sualı yenidən düşünüb bir formaya salmışdı. İndi də Sovet İttifaqında roman çox yazılır, çox da oxunurdu. Cavan, xüsusən də məktəbli cavan yox idi ki, roman oxumasın, ona münasibətini bildirməsin. Müəllimlər bir sualın cavabında iki məqsəd güdürdülər: bir tərəfdən yazan tələbənin mütaliə dairəsi, qələm məharəti, mühakiməsin, mərifət, qabiliyyətini müəyyən etmək, o biri tərəfdən də hansı romanların xalq arasında necə və niyə hörmət, şöhrət qazandığını, bunun səbəblərini öyrənəcəkdilər.

Əldə qələm və düşüncəyə dalan cavanların isə bir əsas məqsədi var idi: suala düzgün, əhatəli cavab vermək, temanı yaxşı yazmaq, kamil məqsədi yazmaq, müəllimlərin diqqətini cəlb etmək.

Leyla lövhədəki temalara çox diqqət etdi, ürəyinə yatan, haqqında əmin, sabit mülahizələri olan məsələni seçdi. Fikrini qətiləşdirəndən sonra bir də qalxıb oturdu, kağız-qələmini yoxladı, sonra cəsarətlə imtahan yazısını başladı.

Mənim lap məktəbli günlərindən oxuduğum, sevdiyim roman hörmətli ədibimiz Nərimanovun “Bahadır və Sona” romanı olmuşdur. Hələ keçən əsrin axırlarında 1896-cı ildə yazılan bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında ilk realist roman olmuşdur. O zaman bütün dünya ölkələrində, Fransa, İngiltərədə sevgi romanları dəbdə idi. Nərimanovun romanında da əlbəttə ki, sevgi var. Amma sevgi sevgi xatirinə yox, ictimai bir məsələ kimi qələmə alınır, insana məhəbbəti təbliğ edir, cavanların inkişafına mane olan uçurum dərələrini şiddətli tənqid edir, qamçılıyır və göstərir ki, Sonanın da, Bahadırın da faciəli həyatına bais olan həmin uçurum dərələr insanlar arasında salınan din, millət, irq ədavəti olmuşdur. Bu sinfi ədavət durduqca cavanların azad sevgisinə maneələr çox olacaqdır. Nəriman Nərimanov realist, uzaqgörən, xalqın həyatına çox bağlı olan ədib idi. Təsəffü deyil ki, o sonralar kommünizm cəbhəsinə gələn xalqın böyük inqilabçı xadimi olmuş, böyük Leninin sırdaşı kimi tanınmış, böyük sovetlər ölkəsi mərkəzi icraiyyə komitəsində vəzifə tutmuşdur. Həyat, məhəbbət, öz təbii həyatı cərəyanı gedən bu roman həcmcə balaca, mənaca böyük idi. Sovet ədəbiyyatında çox roman, yəni əsərlər yazılmışdır. Amma Bahadır və Sona qədər təsirli əsər olmayıb...”

Mir Cəlalin müharibə mövzusunda yazdığı, lakin çap olunmayan, araşdırma zamanı arxivdən əski əlifba ilə yazılmış əlyazma şəklində tapılan hekayələrindən biri də “Bar ağacı” adlanır. Bu hekayə ədibin lirik hekayələrindəndir. Bir ailənin təmsalında müharibə dövrünün çətinlikləri təsvir olunur: “Şəhriyar əsgər çantasını çiyinə alıb evdən çıxmaq istəyirdi. Çıxa bilirdi. İllər uzununu ömür sürdüyü, bəzədiyi, düzəltdiyi səadət üçün qoruduğu bu mehriban otaqdan ayrılmaq nə qədər çətin idi. Bir də hərləndi, divarda sakit dayanmadı, sülh vaxtının xoş gün güzəranında xəbər verən şəkildə baxdı. Kitablara göz gəzdirdi, Nailə 7 yaşlı yetim qız qardaşının dalınca baxırdı. Baxırdı, gülümsəyirdi. Şəhriyar onun üzündən öpürdü, başını tumarlayıb dilə tuturdu. Nailə bu nəvazişlərin nə üçün olduğunu anlamır, qardaşının onunla zarafatlaşdığını güman edib gülümsəyirdi. O güldükcə qardaşının gözündən pırl-pırl yaş axırdı. Şəhriyar ağladığını gizlətmək üçün üzünü yana çevirir, yaylıq ilə üzünü dartırdı.

Məryəm xalaya tapşırıbmışam, çörəyini alacaq, xörəyini bişirəcək, məktəbdən başqa heç yerə getmə. Nə sözün olsa, Məryəm xalaya de. Özüm də tez gələcəyəm. Nailə qardaşının tapşırıqlarına cavab verirdi.

Yaxşı, getmərim, yaxşı”.

Hekayədə balaca Nailə surəti də ustalıqla yaradılmışdır. “Nailə milyonlarca sovet uşaqları kimi qardaşının səfərini adi səfər sayırdı. Getsin deyirdi, mənə hədiyyə gətirəcək. Şəhriyar bu səfərin indiyə qədər tez-tez etdiyi hədiyyəli səfərlərdən fərqləndiyini uşağa demirdi, deməzdi də. Şəhriyar bacısını bir də doyunca öpdü, qucağına aldı, öpdü, yerə qoydu. Sürətli addımlarla həyəətə düşüb bağçanı gəzdirdi. Mahir bağban Niyaz kişinin oğluna qoyub getdiyi ikinci yadigar idi. Burada nələr yoxdur. Bərəkətli Azərbaycan torpağının bitirdiyi, yetirdiyi ağaclarından – almadan, ərikdən, armuddan, tənəkdən tutmuş qızıl gülə, söyüdçiçəyinə, gülsabaha, süsənə qədər hər şey, hər şey var idi. Niyaz kişi ömrünü bu balaca səliqəli bağçada keçirmişdi. Şəhriyar sanki axırıncı dəfə olaraq tamaşa etdiyi bağdan çıxanda köksünü ötürdü. Balkonun başında qəfəsdəki bülbül səsləndi.

O da sahibinin iztirabını duymuşdu. O da xoşbəxt günlər üçün əsdiyini hiss etmişdi. Deyəsən Şəhriyarı çağırır, vidalaşmağa çağırırdı. Bülbülün səsi Şəhriyarı dayandırdı. Şəhriyar onu da ovcuna alıb öpdü. Qabağına dən tökdü, suyunu təzələdi. Nailəyə tapşırırdı:

Bacım yadından çıxmasın, quşumuzu ac qoyma ha!

Qoymaram.

Xəyalına gəldi ki, zərif bir məxluqdur, baxan olmayacaq, açıb buraxsana. Yuvasız bir bülbülün arada tələf ola biləcəyini düşünüb fikrindən əl çəkdi. Məryəm xalaya balaca bir kağız qoyub getdi. "Məryəm xala, mən bu gün yola çıxıram, hissəmiz gedir. Bacım sənə əmanət. Anasız uşaqdır, korluq çəkməsin. Məndən xəbər çıxmasa, yetimlər evinə ver. Nəyimiz var, sat ona xərclə. Ancaq bu ev-əşikdən muğayat ol. Otağa adam buraxmalı olsan da bağbana tapşır. Heyifdir, korlanmasın, Bülbül də sahibsiz qalır. Nə edim, əlacım olsa, Nailəni də, bülbülü də özüm ilə aparardım. Lakin mən döyüşə gedirəm. Yazacağam, cavabsız buraxmayım!" Şəhriyar getdi, evin həyətin şənliyi də onunla getdi.

Məryəm xala ev idarəsində çalışan bir dul qadın idi. Şəhriyarın anası ilə dostluğu, birdən-birə atasız, anasız qalan uşaqlara hörməti, iltifatı var idi. Ancaq müharibə şəraitinin çətinliyi, işinin çoxluğu onun da başını qatmışdı. Birinci aydan sonra Nailəyə baxa bilməyəcəyini görüb qızı yetimlər evinə tapşırdı. Otaqları uzaqdan, tutulmuş şəhərlərdən köçüb gələnlərdən birini Lyuba adlı ukraynalı bir qadına verdi. Lyuba içəri girəndə ağlamaq səsinə eşitdi. Nailə bülbülünü də özü ilə aparmaq istəyirdi. Yetimlər evində isə bunu qəbul etmədilər. Lyuba Nailəni qucaqlayıb təsəlli verdi. Məryəm xaladan xahiş etdi ki, uşağı onun yanında qoysun. Nailə evlərindən, xüsusilə bülbülündən ayrılmaq istəmirdi. Yad qadının sözünü eşidib sevindi, Məryəm xalaya yalvardı. Lyuba Nailəyə "qızım" dedi. Onlar məhriban yaşamağa başladılar. Qadına şirniyyat mağazasında iş vermişdilər. Hər gün axşam Nailəyə bir şirni gətirərdi. Lyubanın yolu dəyirman qabağında idi. Hər gün bir ədəd qönçədən yığıb gətirir bülbülü başa salardı. "Sən görən güllər deyil, ay gözəl məxluq. Biz də pay alırıq. Qənaətlə dolan, görək başımıza nə gəlir".

Mir Cəlalin digər hekayələri kimi "Bar ağacı" da sadə dildə yazılmışdır, dövrünün, zamanının çətinliklərini oxucuya aydın bir şəkildə çatdırır.

Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivindən əski əlifba ilə əlyazma şəklində əldə etdiyim, mənəvi-əxlaqi problemlərin həllini özündə əks etdirən hekayələrdən biri də "Saxla" adlanır :

"Niyə başını qaldırmadın?

Məktuba cavab da yazmadın.

Zəng eləmək də çətin idi?

Murtuz bu sualları dalbadal deyirdi. Hər sözündə də səsinə ucaldırdı. Firidun qəti bir səslə əmr kimi saxla deməşəydi, yəqin ki, hərif azğın suallarına davam edəcəkdə. Əslində baxsan bu kəskin mükəllimənin əvvəldən bir müqəddiməsi var idi.

Murtuz Firidunun müdiri olduğu sığorta idarəsində hesabdar işləyirdi. Hesabdar yəni maliyyə, təsərrüfat işlərinə baxan, amma o öz iş dairəsilə kifayətlənən, həddi hüdudunu bilməyən, gözləyən adam deyildi. Çox eşidərdin ki, Murtuz hər işə qarışır, hər tədbirə qulp qoyur: Məhiş nədisə kantora katib olsun? Raya hara, kargüzər hara? Firidun bu idarəyə təzə gəlsə də, işçilərin xasiyyətinə bələd olmuşdu. Xüsusən Murtuzun iddiasını etmişdi. Bilmişdi ki, Murtuz əvvəlki müdirə olan əlaqəsini indikinə də bağlamaq istəyir.

Qabinetə girəndə niyə başını qaldırmadın?

Zapiskaya niyə cavab vermədin?

Telefonla zəng vurmaq da çətin idi? Adamı niyə saymırsız?

Firidun xarakteri etibarilə ağıllı, təmkinli, səbrli adam idi. Beş gün sonra hesabdarı yanına çağırdı və ilk sualı bu oldu.

Murtuz burda sən nə işdəsən? Gözləmədiyi bu sual Murtuza çox ağır gəldi.

Necə nə işə? Yoldaş müdir, beş ildir burada ömür qoyuram, hesabdaram da.

Firidun onun sözünü kəsdi. Soruşuram, nəçisən?

Hesabdaram.

Sən hesabdara oxşamırsan, darğaya oxşayırsan.

Darğa?

Bəli, darğa, xudayarlıq

Darğa bilmirəm nədi?

Saxla yaxşı bilirsən, yoxsa hər addımda mənə əmr verməzdin.

Yoldaş müdir, axı.

Bəs nədir? Başını qaldır, cavab ver, bunları sənə kim öyrədib? Dövlət idarəsindəsən. Yoxsa dədəvin əttar dükanında?

Murtuzun dili topuq çaldı.

Öyrədib?

Deyəsən keçən müdir öyrədib. Çox pis öyrədiblər. Sığorta idarəsi sənənin dükanın olmayacaq. Yox, bundan sonra öz işinlə məşğul ol.

Eşidəm ki, yenə onun bunun işinə qarışırısan yenə barmaq uzadırsan burdan qovacağam. Murtuzun əhvalı qarışdı. Çoxdan və çox hazırladığı cavablar Firidunun qabağında sanki yadından tutuldu. Mən beş ildir ki...Müdir onun sözünü kəsdi:

Yox, on beş il olsan da, səni qoruya bilməyəcək.

Yoldaş müdir, ASPS-də məni yaxşı tanıyırlar.

Tanıyırlar, aparsınlar, onlarla işlə.

Yoldaş müdir, mən gedirəm.

Firidun əli ilə qapını göstərdi. – Xoş getdin.

Firidun bir varaq kağız götürüb Murtuzun qarşısında qoydu:

-Yaz ərizəni, bu saat çıx. Yoldaş müdir, mən sənə hələ bir şey eləməmişəm.

- Hələ, hələ... tökürsən get ayrı yerdə tök, çün bizdə maaş ala bilməyəcəksən. Bura dövlət idarəsidir, iş yeridir, dedi-qodu ocağı deyil. Murtuz əsəbi xətlə yazdığı ərizəni müdirin qabağına qoyan kimi Firidun əmr verdi və katibə tapşırı. Əmrin surətini divardan as, qoy hamı oxusun. Murtuz o yan bu yana qaçanda katibənin səsini eşitdi. Yoldaş Murtuz surət hesabını al, sonra pul olmayacaq. Murtuz pötrmüş, təlaşa düşmüş halda əyilib katibədən soruşurdu.

-Bəs sən deyirdin, təzə müdir yaxşı adamdır. Çox yaxşı adamdır. Məni qovur.

-Qovanda nə olar, ayrı yerdə işləyərsən, qayda-qanunu öyrənərsən. Müdir çox yaxşı adamdır.

-Lap soyuza gedərəm.

-Sayuzun Firiduna gücü çatmaz, otur yerində”.

Hekayədə öz işindən başqa hər kəsin işinə qarışan, həddini bilməyən, sonda işi ilə vidalaşmalı olan Murtuz və sığorta idarəsinin müdiri Firidun arasındakı dialoq vasitəsilə Murtuzun mənəvi naqisliyi nəzərə çatdırılır.

Tədqiqat zamanı Mir Cəlalin arxivindən əldə etdiyim əski əlifba ilə yazılmış əlyazma şəklində qalan hekayələrdən biri də “Sanbal” hekayəsidir(7). Hekayədə hər bir işin kəmiyyətinin yox, keyfiyyətinin, sanbalının önəmli olması vurğulanır: “İndi hamı görür, düşünür ki, dövlət təkcə say işinə yox, sanbal işinə böyük məna verir. Başdan sovurma iş görənləri məsuliyyətə alı. Dünən bir köynək almışdım. Bir dəfə, iki dəfə əyninə geyən kimi düymələri töküldü. Çaydanın qapağına əl vurursan qopur, istəkanı nəlbəkiyə qoyursan dingildəyir, oynamağa başlayır. Zalım oğlu istəkan düzəldən anlamır ki, onu gərək nəlbəkiyə qoyanda laxlamasın. Karandaş alırsan, əl dəyəndə içi tökülür. Bu, çox işlənen malları buraxan istehsalçıları bir yaxşı yoxlayıb silkələmək lazımdır. Bizim sənayemiz, bizim texniki tərəqqi imkanlarımız birə yüz artmışdır. İndi camaat məhsulun qüsurluğunu görür və göstərir, sanbal, keyfiyyət istəyir. Texniki tərəqqi səviyyəsi etibarə alınan sənaye də var. Amma bundan istifadə eləyən azdır. İstehsalçılar canlı adamlardan çox müqəvvaya bənzəyirlər. Başdan sovma. Dədə-babadan bu sözə nifrət olub, Başdan sovma, yəni boş iş, mənasız, xalqı aldatma iş. Dövlət təşkilatları belə iş bilməyənləri məsuliyyətə aldırmalıdır. Dərzi olsun, dülgər, xarrat nə olur, olsun, sənətində möhkəm, sanballı olsun, Dünyanın ən qüdrətli, nüfuzlu Sovet İttifaqı. Bir parça apardım ki, kostyum tikdirim. Usta parçaya baxdı, diqqətlə tamaşa elədi.

Ustaya əhsən dedim. Parçanı onun ixtiyarına verib çıxdım ki, Heç tələsmə, təki isbatlatın. O başqa məsələ. İsbatlı tikməsəm əlim qurusun. Gördüm ki, usta mahir adamdır. Öz sənətinə hörməti var. İşin sayına yox, sanbalına. Bunu heç vaxt unutmaq olmaz. Bizim sənayemiz qeyrət, mərifət, nüfuz sənayesidir. Sanbal olmayan yerdə sayın da gücü olmaz. Hər iş çub kimi mamzaq olar. Atalar deyir: Çörəyi ver çörəkçiyə, üstəlik bir çörək də artıq. Hər işin sayı yox, sanbalı lazımdır. Belə iş sahibinin üzü ağ, alnı açıq, başı uca olar”.

Mir Cəlalin arxivindən əldə etdiyim, əski əlifba ilə yazılmış, çap edilməmiş hekayələrdən biri də “Narkom oğlu” adlanır. Hekayə ibrətamiz əhəmiyyətə malikdir. Əsərdə vəzifəli şəxsin övladı Cəlilin institutda oxuduğu müddətdə başına gələn əhvalatlardan bəhs edilir. Yoldaşlarının dediyi “Böyük adamın oğlu”, “Narkom oğlu” kimi sözləri Cəlil təhqir kimi qəbul edirdi və sərt cavab verirdi. Cəlil heç vaxt atasından bəhs etməzdi, onun adını belə çəkmirdi. Buna görə də yoldaşlarından bəzisi elə güman edirdi ki, Cəlil atasından küsüb, onunla danışmır. Bəziləri elə düşünürdü ki, atası Cəlilə qadağa qoymuşdur. İnstitutda daxil olanda Cəlil riyaziyyat şöbəsinə ərizə vermişdi. Yer olmadığından, ya səhvən ədəbiyyat şöbəsinə salmışdılar. Cəlil bu barədə tədris müdirinə şikayətlənsə də, bir nəticə vermir. Cəlil düşünürdü ki, riyaziyyat yaxşı və ya pis olmasından asılı olmayaraq, ərizəsini verdiyi həmin şöbədə oxumalıdır. Tədris şöbəsindən bir yaşlı müəllim Cəlilə belə cavab verir: “Oğul, həmişə könül buyurana getmək olmaz. Şərait dediyinə də boyun əymək lazımdır. Könülə qalsa, mənim könlüm istəyir ki, bu saat Kəpəzin başında sərinləyim, amma görmürsən daş binanın içində qan-tər tökürəm”. Cəlilin bükəf olduğunu görüb anası ona təsəlli verir, atasının bu işi həll edəcəyini deyir. Təbii ki, Cəlil buna razı olmur. O, öz gücünə təhsil almaq, irəliləmək, nəyəsə nail olmaq istəyirdi. Cəlil necə düşünürdüsə, elə də oldu. Atası bircə dəfə zəng edib institut direktoruna nə demişdisə, həmişə Cəlilə xüsusi ehtiram edirdilər. Başqalarının bir balı çatmayanda təqətdünü kəsirdilər, Cəlildə isə belə bir problem olmur. Mötəbər yerlərə adam çağıranda iki nəfərin biri Cəlil olurdu. Cəlil yaxşı geyim geyinsə də, onun əlaçı olmasını vurğulayaraq tələbələr üçün göndərilən geyimdən birinci növbədə ona verirdilər. Komitə sədrinin etirazına baxmayaraq, Cəlil talonu alaraq kənddən gəlmiş, yoxsul və bilikli tələbə İlyasa verir.

Günlərin birində Müəllimlər İnstitutunun builki məzunlarını xalq maarif komissarlığında bir yerə yığdılar. İdarə rəisi məzunlara öz məsləhətlərini verdi, kənd müəlliminin şərəfli və müqəddəs vəzifələri, təlim-tərbiyə prosesi, kənd şəraitinin çətinliyi və s. haqqında danışdı. O, qarşısındakı siyahıdan məzunların təyinnaməsini oxudu. Cəlil siyahı qurtarana qədər dinlədi, adının çıxmadığını görüb etirazını bildirdi. Müşavirə qurtarandan sonra Cəlil öz təyinnaməsi haqqında bir də soruşanda məlum oldu ki, onu

mərkəzdə saxlamaq istəyirlər. Cəlil etirazını bildirdi, hamı kimi kənddə müəllimlik peşəsi ilə məşğul olmaq istədiyini bildirdi. Cəlil evə qayıdan kimi yol tədarüktü gördü. Xəyalında dedi: “Onlara qalsa, heç vaxt Cəlil tanınmayacaq, narkom oğlu ilə rəftar edəcəklər”. Anasına rayonda yaşayan yoldaşlarından birinin toyuna gedəcəyini deyir. Üç aylığa yay maaşlarını alır, bir axşam ailə ilə vidalaşır Kirovabada (indiki Gəncə) yola düşür. Kirovabad maarif şöbəsi Cəlili çox sevinc və hörmətlə qarşılayır. Beləliklə, Cəlil atasına görə yox, məhz öz istəyinə, savadına görə məktəbdə müəllim kimi fəaliyyət göstərir.

Mir Cəlalin əski əlifba ilə yazılmış “Yenilik hissi” adlanan hekayəsi də arxivdə apardığım tədqiqatlar zamanı tapılmışdır. Hekayə maraqlı mövzuya həsr olunmuşdur. “Hekayənin əvvəlində yenilik hissi haqqında yazıçının fikirləri ilə tanış oluruq. Yenilik hissi hər bir adamda qibtəyə layiq xüsusiyyətdir. Hər zaman, hər yerdə, hər şeydə yenilik. Bu meyl adamı gələcəyə, yüksəlməyə, irəliləməyə çağırır. Bu meyl hər kəs üçün həmişə xoşbəxtlikdir. Hər təzə yaxşı, hər köhnə pis deyil!”

Hər dəfə təzə paltar aldığı zaman ilk növbədə nənəsinə göstərən Hafiz ondan dəyərli məsləhətlər alır. Nənəsinin tələb etdiyi təzəlik təkcə görkəmlə, yaraşıqla bağlı deyil, insanlığın xarakterində, məzmununda, mahiyyətindədir. Ailədə nənənin xatirini əziz tutmayan, onun istəyi ilə hesablaşmayan yoxdur. Hamı istəyir ki, onun yanında təzə görünsün, təzə söz desin. Gəlinlərdən biri təzə donunu ilk dəfə geyinib gəlir. Nənə bəyənir və deyir: “Qızım, bu nədi, tuman (yubka) bəyəm dizdən yuxarı olar? Paltar insanın abridir bala, belə moda olmayın, qayınatan görər, get dəyiş”. Bu hadisə həqiqətən baş vermişdi.

Yazıçı bir tanışını barədə yazır. Bu insanı tez-tez məhkəmədə görür. Məlum olur ki, o, keçmiş arvadını boşayıb “yenisini” alır. Bir müddət sonra rəhmətə gedir. Yeni ailə həyatı qurduğu cavan arvadı kişinin dəfn mərasimində qalmaq və ölünün canı soyumamış bilet alıb uzaq şəhərə qaçır. Əvvəlki arvadı isə qara bağlayıb yas saxlayır, kimi gördü ağlayır.

Sonda belə qeyd olunur: “Yenilik odur ki, sən gündəlik, adi işində insanlara xeyir, fayda verən, cəmiyyəti inkişafa aparacaq yola atasan. El işi görsən, aləm razı qalar, əhsən deyər. Yoxsa ildə bir arvad dəyişməyə cəhd eləsən, ailə, övladı, cəmiyyəti nəzərə almasan, belə yeniliyi düşmənimə də arzulamaram”.

Mir Cəlal uzun illər müəllim kimi fəaliyyət göstərdiyi üçün müəllimlik peşəsinə həsr olunmuş, başına gələn əhvalatları özündə əks etdirən hekayələri çoxluq təşkil edir. Yazıçının çap olunmamış, müəllimliyə həsr edilmiş hekayələrindən biri də “Albom” adlanır. 1948-ci ildə yazılmış hekayədə müəllim-tələbə münasibətlərindən bəhs edilir. Əşrəf müəllim kitab sarayından çıxıb gedərkən arxasınca bir oğlan gəlir. Müəllim tələbəsini yadına sala bilmir və düşünür ki, müharibə zamanı hərbi hissələrin birində görmüş ola bilər. Oğlan Əşrəf müəllimin ona dərs dediyini bildirir. Yenə də müəllim tələbəni yadına sala bilmir. Məlum olur ki, o, Moskvada Texnoloji İnstitutu bitirib. Əşrəf müəllim adı Firidun olan bu oğlana 25 il öncə Kirovabadda ikinci şöbədə (Gəncə) dərs demişdir. İkinci şöbədə deyəndə böyük məktəb həyatı, dərs dediyi uşaqlar Əşrəf müəllimin gözləri qarşısına gəldi. Onların hamısı Əşrəf müəllimə doğma idi. Müəllim tələbəsinə ibrətamiz fikirlər söyləyir: “Balalar bizim ümidimizdir, Onlara qayğı ilə yanaşmalıyıq. Yalnız müəllimin yox, hamımızın borcudur. Hər bir uşağın yaxşı və tez oxuyub uca mərtəbəyə çatmağını görəndə mənim ömrüm on il uzanır”.

Əşrəf müəllim tələbəsinə deyir ki, əgər mən sizə bacarıb bir yaxşılıq etmişəmsə, siz də bacardığınızı qədər sizin digərlərinə edin. İnkişaf hər zaman belə olur, tələbə müəllimini, şagird ustasını, övlad atasını ötür. Əşrəf müəllim tələbəsinin verdiyi albomu məmnuniyyətlə qəbul edir. Albomu onların ilk dəfə görüşdüyü Kirovabadın (Gəncə) birinci məktəbinin kitabxanasına göndərməyi təklif etdi. Bu albom vasitəsilə hər kəs möhkəm və uzunömürlü müəllim-tələbə dostluğunun şahidi oldu.

ƏDƏBİYYAT

Mir Cəlal. Əsərləri. 5 cildə. I cild. Hekayələr. Bakı: Adiloğlu, 2013, 442 s.

Mir Cəlal. Əsərləri. 5 cildə. II cild. Hekayələr. Bakı: Adiloğlu, 2013, 444 s.

Mir Cəlal. Əsərləri. 5 cildə. III cild. Hekayələr. Bakı: Adiloğlu, 2013, 456 s.

Mir Cəlal. Əsərləri. 5 cildə. IV cild. Hekayələr. Bakı: Adiloğlu, 2013, 468 s.

ARXIV MATERIALLARI

5. S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. Fond 1. Siyahı 1,2.

6.M.C.Paşayev. “Mənalı sükut”, “Saxla”, “Bir qəlbin yanğısı” və s. hekayələr. Ərəb əlifbası ilə. Avtoqraf. 149 Vərəq.

7.M.C.Paşayev. “Yanşax”, “Hilal dayı”, “Zirəklik” və s. hekayələri. Fond 1, siyahı 2. 108 vərəq.

Açar sözlər: Mir Cəlal, Azərbaycan ədəbiyyatı, çap olunmayan hekayə, yenilik

Ключевые слова: Мир Джалал, Азербайджанская литература, неопубликованный рассказ, инновация

Key words: Mir Jalal, Azerbaijani literature, unpublished story, innovation in philology

UNPUBLISHED STORIES OF MIR JALAL

Summary

The researcher got acquainted with Mir Jalal's books, published during his lifetime and after his death, and stories stored in the Mir Jalal teacher's personal archive in the National Archives Administration. Af-

ter comparing and, most importantly, comparing the five volumes published in 2013, the researcher found that Mir Jalal had 26 unpublished stories. "Stormy weather", "Fine", "Wisdom", "Dead shadow", "Caring", "Lights of the village", "Seats", "Feeling New", "The novel goes around the houses", "Sunflower", "The Man From the Sky," "The Gardener's Story," "Count and Count," "Save," "The Power of Love," "The Lamb," "Kamtarov's Supply," "Nisgil," "Girl's Heart," "Sister and brother", "Fidelity", "Swirling", "Speechless", "Let the Speech Come", "Sanbal", "The Son of Narkom".

Rəyçi: prof. L.Əhmədova